

המרכיויות של השמאל – המאבק להפרדה בין דת למדינה – הופקד בידיהם של יאיר לפיד ואביגדור ליברמן, שני פוליטיקאים שכלל אינם מזוהים עם השמאל. שום שולמית אלונה חדשה לא קמה. סוגיית החילוניות איבדה את זוהרה ואת משיכתה בעיני חלק מהאינטלקטואלים והאקטיביסטים של השמאל.

יש לכך כמה סיבות: בגלל המערכת הפרלמנטרית, מפלגות השמאל למדו להקשות את רגלי שותן לסטייה מהדמוקרטיה שמייצגות המפלגות החרדיות (בדמוקרטיה, כל מפלגה שמדירה נשים או מתייחסת לחוק אלוהי כעליון לחוקי המדינה, צריכה להיות אסורה). סיבה נוספת לכך שהשמאל נטש את סוגיית הדת והמדינה היא שנושאים של אי-שוויון חברתי, או הסכסוך הישראלי-פלסטיני, השתלטו על האג'נדה שלו, מבלי שהבין עד כמה שתי סוגיות אלה שזורות לעומק בחילוניות המדינה. ויש סיבה שלישית וחשובה: בשנות ה-80 וה-90 של המאה ה-20, אקדמאים ישראלים החלו לייבא לכאן מוצרים אינטלקטואליים אמריקאיים כמו פוסט-קולוניאליזם, רב-תרבותיות, פוסט-מודרניזם ורליטיזם ביום תרבותי, ובהשפעתם החלו לבקר את הנחות היסוד של הליברליזם. בתוך כך הם החלו לראות את החילוניות לא כדרך לארגון כוח פוליטי, אלא כפרקטיקה של אליטות לבנות; לא כמסגרת אוניברסלית רחבה, אלא כדרך ערמומית לשליטה בתרבויות ובקבוצות דתיות. מרצ, מעוז החילוניות היחיד, הפכה ל"מפלגה אשכנזית" מפני שבוחריה החילונים ציירו כ"לבנים" ופרי-בילגים. מפלגת העבודה, שניסתה למשוך מצדדים עים מזרחיים ומסורתיים, מיתנה את זהותה הלבנה והחילוניות (התייחסויותיו של אבי גבאי למסורת היהודית הן רק דוגמה אחת, ובהמשך – גיוסה של אורלי לוי-אבקסיס בידי עמיר פרץ). את התוצאה רואים כולם: המאבק להפרדה בין דת ומדינה מצוי עתה בידי מפלגות המרכז-ימין והימין, ומנגד, תקיפה של החילוניות והליברליזם הפכה להיות תחביב של השמאל (כמו אצל פרופ' ניסים מורח, בראיון שפורסם בעיתון זה).

מדינה חילונית היא לא מה שחשבתם

מדינה חילונית שונה מתהליך חילון כללי. חילון הוא תהליך חברתי שמשפיע על כל הקבוצות בחברה. אם במאה ה-15 היה קשה לא להאמין באלוהים, במאה ה-21 הרבה פחות מתקבל על הדעת להשתמש באל כהסבר לאסון טבע (הוא כבר אינו נתפס כעונש משמים); לפי שעה (שלא מבוצע נגד האל אלא נגד בני אדם אחרים); או כשאנו עומדים לפני קבלת החלטות חשובות (אנחנו מתחננים או בוחרים בקריירה בהתאם לצרכינו, ולא כדי לציית לצו אלוהי). לכן, לפי תפיסה זו, קהילות דתיות רבות חיות בעולם שעבר חילון, כיוון שחבריהן משתמשים בטכנולוגיה, מחזיקים בחשבון בנק ומתחננים לשם אהבה.

מדינה חילונית היא עניין אחר. היא לא עניין של אמונה או השקפת עולם, אלא צורה של ארגון כוח פוליטי על ידי הפרדת הדת ממוסדות המדינה (למשל, החלטה שלבתי ספר שפועלים במימון המדינה אסור להעמיד דרישות דתיות בפני תלמידיהם, או שעובד ציבורי יכול לנהל טקס נישואים חילוני-אזרחי). החילוניות התפתחה בתהליך אטי

צילום: AFP

דינה חילונית. עד היום, יותר מ-70 שנה לאחר היווסדה, שאלת היחסים בין דת ומדינה בישראל לא הוכרעה. ליתר דיוק, המדינה נשלטת על ידי פקידים הדת אפילו יותר משהייתה בזמן הקמתה (יוזמות מקומיות להפעלת תחבורה ציבורית בשבת אינן משנות זאת). ההפרדה בין דת ומדינה נתפסת בכל מקום אחר בעולם כקידמה פוליטית, וכמאפיין כסיסי של דמוקרטיה ליברלית. אך ב-20 השנה האחרונות חלק מהשמאל הישראלי נעשה נרפה, או מבולבל, במאבקו להפרדת דת ומדינה. למעשה, מה שהיה אמור להיות אחת המטרות

●●● בדצמבר 1992 החריבו לאומנים הינדים קנאים את מסגד באברי, שעמד על תלו מהמאה ה-16. בעקבות האירוע, בעיר הצפונית איווהיה, פרצו מהומות אלימות על רקע אתני, שגבו את חייהם של כ-2,000 בני אדם. לפני שבועות אחדים, 28 שנה אחרי אותם אירועים, אישר בית המשפט העליון של הודו להקים מקדש הינדי חדש באתר המסגד. פסק דין זה מאותת שמפלגת העם ההודית – מפלגת השלטון – מתכוונת לתת תוקף לעליונותם הדתית של ההינדים בהודו. אירוע מטריד זה מספק הצצה למקום שאליו עשויה ישראל להגיע אם לא תהפוך למי

הקנאים הימנים כבר לא לבד במלחמתם בחילוניות. הם זוכים לסיוע מפתיע מהשמאל הפרוגרסיבי

השמאל הרב-תרבותי הקצין את דרכו כל כך, עד שהוא מוכן להכיל קבוצות שמתעלמות מהדמוקרטיה ולתת תירוצים בשמן

אווה אילוז

במאות ה-16, ה-17 ואפילו ה-18 שוסעה אירופה במלחמות דת מדממות. היו אלה מלחמות ארוכות, אכזריות וכואבות שגבו מחיר כבד מאוכלוסיית צרפת, מהאימפריה הרומית הקדושה ומאנגליה. הסיבות להן היו מגוונות, אך מהותן היתה דתית: הן פרוטסטנטים והן קתולים הרגישו שהצד השני נגד נדוקטרינה הנוצרית. הסכם וסטפליה, שהביא לסיום המלחמות ב-1648, בישר את הסדר הבינלאומי של ימינו: הוא טבע את הרעיון ששלום צריך להיות המטרה המרכזית של היחסים הבינלאומיים, ושלמדינות אסור להתערב במדינות אחרות. רעיונות דומים עומדים ביסוד המדינה הליברלית: זו הוגדרה על ידי הרעיון שאל לה לה־תערב בחיי האנשים ובאמונתם הדתית, ושהמדינה צריכה לקדם שלום חברתי בין קבוצות שונות שחיות בה. לאחר מהלך ארוך של ניסוי וטעייה וכדי להימנע ממלחמות דת חדשות, עיצבו פילוסופים ומנהיגים פוליטיים את רעיון הניטרליות הדתית של המדינה, רעיון שהפך לאבן היסוד של המדינה הליברלית המודרנית. אם המדינה אמורה לייצג את כל הקבוצות החיות בקרבה, עליה לוותר על הגדרתה העצמית במובנים דתיים או אתניים ולהיות אוניברסלית. מדינה כזו יכולה להבטיח שלום חברתי על ידי כך שתתייחס לכל החברים במגוון הקבוצות שבה באופן שווה, ועל ידי גישור הוגן ביניהם במקרה של סכסוך. הדוגמה של איודיה ההודית מראה בדיוק כיצד מתנהגת מדינה שאינה ניטרלית מבחינה דתית: כשפורץ סכסוך דתי, היא בוחרת צד; היא מעדיפה את הדת של הקבוצה השלטת על פני דתם של בני המיעוט; היא נותנת לגיטימציה במובלע (או בפירוש) לא־לימות של הרוב; והיא מציגה כוח ברוטלי במסווה של חוק. חומר מכה היא מקצינה דת שלפני כן היתה רכה וסובלנית, על ידי כך שהיא מוהלת אותה בלאומנות הצרה של קבוצה דתית אחת וכך מזינה סכסוך דתי הלכה למעשה.

מדינה חילונית, כמובן, איננה אנטי־דתית. להפך: מדינות חילוניות מתייחסות לדת ברצינות רבה, עד כדי כך שהן רוצות ליצור את התנאים שיאפשרו לכל אחד ואחד לחתור אחר אמונתו הדתית על פי צו מצפונן. זהו ההפך מהאתאיזם הסובייטי שאסר כליל על דת. מדינה חילונית מייפה את כוחה של קהילות ויחידים לדרון בדתם, להתאים את המדינה כב־והציע לה פרשנות. היא רואה את המדינה כב־לתי־כשירה להחליט עבור אזרחיה כיצד עליהם להינשא, להיקבר ולהתגרש, או מתי עליהם לעשות קניות. המדינה החילונית לא רואה את מוסדות המדינה חסרי הנשמה, הרציונליים והביורוקרטיים כמוסמכים להסדיר סוגיות של מוסריות דתית.

במדינות רבות מאז ומעולם דחה הימין הדתי (או הימין הקיצוני) את המדינה החילונית. הק־תולים הצרפתים, האוונגליסטים האמריקאים והחרדים הישראלים תמיד התייחסו למדינה החילונית כבוז (ווייליאם בר, התובע הכללי בממשל טראמפ, גידף לאחרונה את ה־חילונים המיליטנטים; החרדים בישראל כבר מזמן רואים במדינה הצינונית את חמורו של משיח).

אבל הקנאים הימנים כבר לא לבה בעשורים האחרונים הם זכו לסיוע בלתי צפוי מצדו של השמאל הרב־תרבותי, הדוחה את החילוניות ומוכן להתפשר עם הדת בעניינים שהיו צריכים להיות עקרוניים.

השמאל הפרוגרסיבי נקלע למסקנה אבסורדית: אם האליטות הן חילוניות, ומעמדות הפועלים הם דתיים או מסורתיים, פירוש הדבר שהחילוניות היא פרקטיקה של שליטה. ואם הדת משיבה את כבודם של המדוכאים, פירוש הדבר שהשמאל צריך לאמץ אותה

מי באמת זקוק להגנה?

כדי להבין את היחלשות החילוניות בעיני השמאל, כדאי להיזכר במתרחש בצרפת, בה ניטש ויכוח על החילוניות כבר כמה עשורים. מאז פרוץ שנת הרעילה" בפרבר של קריי בשנת 1989, שבה נאסר על שלוש נערות להיכנס לבית ספרן הציבורי עם כיסוי ראש, התפצל השמאל הצרפתי לשני פלגים: האחד מסורתי (סוציאליסטי ואוניברסליסטי) והאחר רב־תרבותי (מכונה גם שמאל "פרוגרסיבי"). בסוף שנות ה-70 ובשנות ה-80, עם התפשטותן של תנועות הדה־קולוניזציה בעולם, החלו רעיונות הרב־תרבותיות והפוסט־קולוניאליזם לצבור אהדה רבה במערב. עם הדה־קולוניזציה של אלג'יריה וההגירה המואצת מהמושבות לשעבר לצרפת, החל הפוסט־קולוניאליזם לרדוף את צרפת, שעברה ופשעי המלחמה שלה היהודו גם בדת מות ההדרה החברתית הנרחבת של המהגרים הערבים בתוכה. הנשיא ז'אק שיראק הקים ועדה להסדרת שאלת הסממנים הדתיים בשטחים ציבוריים, וב-2004 אסר "חוק ברנאר סטאסי" על תלמידי תיכון מכל דת שהיא לבוא לבתי הספר כשהם נושאים סממן דתי מובהק כלשהו. פלג אחד של השמאל הגן על ההחלטה בשם הרעיון שהרפובליקה צריכה להיות אחת ומאוחדת (כפי שנקבע בסוף חוקתי 1905- שמפריד בין דת למדינה). חופש הדת היה עיקרון חשוב, אך כזה ששייך למרחב הפרטי, מה שאנשים בוחרים לעשות בביתם, בבית הכנסת או במסגד שלהם. פמיניסטיות מסוימות תמכו באיסור אף הן מפני שראו את כיוון סו־הראש כסמל לשליטה של הכעל או האב בגוף האישה.

פלג אחר של השמאל התנגד להחלטה והרחיק לכת עד כדי התנגדות לחילוניות עצמה: לטענתם, המדינה הליברלית היא למעשה פונדמנטליסטית; האמונה בחילוניות היא פרקטיקה של כפייה, וכאשר היא נכפית על מוסלמים, היא משקפת את הפרקטיקות הקולוניאליות של העבר הלא רחוק. גם אליהם הצטרף פלג אחר של פמיניסטיות: אלה טענו כי דתן של אותן נערות היא צורה של התנגדות למדינה לבנה וקולוניאלית המנסה להתנשא עליהן ולביסוס של אוטונומיה ממנה.

הדתיות של אותן קבוצות מודרות הפכה כך למוקד המאבק בתוך השמאל עצמו. ב-2011, רוקאיה דיאלו, עיתונאית צרפתייה ממוצא סנגלי ומבקרית של הליברלים החילוני, סירבה לחתום על עצומת תמיכה בעיתון הצרפתי הסאטירי "לי הברדו אחרי שמשדריו הוצתו (ארבע שנים אחר כך, 11 אנשים מהעיתון נרצחו באופן מזועזע). הצדקתה לכך, כמו ההצדקה של אינטלקטואלים צרפתים שמאלנים שהצטרפו אליה, היתה שההצתה לא היתה גרועה יותר מהצתה של מסגד, ולכן המעשה אינו ראוי לתשומת הלב התקשורתית שקיבל. אותו שמאל פרוגרסיבי שביקש להגן על חופש הדת של צעירות מוסלמיות ועל זכותן

ללבוש רעלה, תהה אם הקריקטורות של העיתון שלעגו לאיסלאם לא הרחיקו לכת והפכו לאיסלאמופוביה. ה"איסלאמופוביה" הפכה, בן לילה, ל"סוס הקרב" החדש של השמאל הפרוגרסיבי הצרפתי, שעירבב בין ההגנה על קבוצות חלשות להגנה על דתן. הוויכוח הזה בין שני הפלגים כשמאל בלט בנובמבר האחרון, או סירבה המפלגה הסוציאליסטית להצטרף להפגנת השמאל נגד איסלאמופוביה שאורגנה על ידי ה-CCIF, ארגון חברתי מוסלמי.

בין סעודיה לצרפת

כמו המהגרים המוסלמים בצרפת, גם המזרחיים שעלו לישראל בשנות ה-50 עברו אורייניזציה (נהפכו ל"אחר" פרימיטיבי) והודרו ממנגנוני המדינה (ב-1952, יותר מ-80% מתושבי המעברות היו מזרחיים; בשנות ה-60, 27% מהנערים המזרחיים למדו בתיכון, והשאר היו ברחוב; ואדמות המושבים המזרחיים, בניגוד לאדמות הקיבוצים, היו חסרות ערך, שכן המדינה העניקה להם חווי חכירה לשלוש שנים בלבד). המזרחיים היו מסורתיים ולא ראו את החילוניות באותה תשוקה אידיאולוגית שאיפיינה את האשכנזים הוותיקים (או את הרפובליקאים הצרפתים). יותר מכך: כמו מקביליהם המוסלמים בצרפת, הם הפכו יותר מסורתיים, דתיים ופונדמנטליסטים, בעיקר כתגובה לאי־שוויון עמוק ולהדרה חברתית.

אך כאן נגמר הדמיון בין מוסלמים צרפתים למזרחיים ישראלים. גורל המזרחיים השתנה במהירות: מכיוון שישראל איפשרה למפלגות חרדיות להתמודד בבחירות, ב-1984 הוקמה מפלגת ש"ס והעניקה למזרחים ייצוג פוליטי וכוח. זה היה מהלך פשוט, כיוון שמדינת ישראל מעולם לא היתה חילונית — רק מי שניהלו אותה היו ש"ס הצטרפה לרשימת המפלגות הפונדמנטליסטיות האשכנזיות שהתקיימו במדינה מאז הקמתה. הדת היתה כרטיס הכניסה של המזרחים לייצוג פוליטי, מה שהפך אותם לגרעין המוצק והיציב של הימין הדתי. האלקטורט הדתי הזה שינה את הפוליטיקה הישראלית לנצח והדיח את השמאל האשכנזי מהשלטון.

ש"ס העמידה דילמה אמיתית בפני אינטלקטואלים שמאלנים מזרחיים, אשר מהדהדת גם היום: כנציגת הקבוצות המדוכאות והמודרות, האם יש לאמץ את המפלגה החרדית? כמפלגת האליטה האשכנזית, האם יש לתמוך במרצ השמאלני? כמה חברים מכובדים בשמאל הפוסט־קולוניאלי (כמו פרופ' סמי שלום שטרית) הכריזו על נאמנותם לש"ס, מפלגה המדירה נשים אך מייצגת באופן ישיר יותר את האינטרסים של המזרחים שהופלו באופן נרחב כל כך גם פמיניסטיות מזרחיות, כמו אפרת שני שטרית, איחדו כוחות עם המהלך, דחו את ה"פמיניזם הלבן" ובחרו להדגיש אתניות על פני מגדר.

שוטרים הודים מאבטחים את אירוע יום הזיכרון להחרבת מסגד באברי, ב-2018 צילם: Sanjay Kanojia / AFP

המקרה ההודי מדגים בדיוק כיצד מתנהגת מדינה שאינה ניטרלית מבחינה דתית: כשפורץ סכסוך דתי, היא בוחרת צד. היא מעדיפה את הדת של הקבוצה השלטת על פני קבוצת המיעוט, ונותנת לגיטימציה לאלימות

חלק מהשמאל הישראלי הגיב להפרדה גזעית הולכת ומתרחבת נגד מזרחים באותו אופן שבו הגיב השמאל הצרפתי הרב־תרבותי לאיסלאמופוביה של הפרברים. הוא הוקיע (ובצדק) את הגזענות המעיין־קולוניאלית הכבושה ואת הניצול הכלכלי שהמזרחים היו קורבנותיהם, והוא עשה זאת על ידי תמיכה בדתיות של ש"ס (או לפחות בחירה שלא להתרחק ממנה), שהפכה כעת לאות כבוד תרבותי. מרצ התחילה לסבול מהדימוי של מפלגת אליטות אשכנזית חסרת תקנה, והחילוניות כבר לא היתה תנאי בל יעבור של האג'נדה השמאלנית. השמאל הפרוגרסיבי, הן בצרפת והן בישראל, דחק את ההיגיון הבינארי שדרכו הוא מפרש את העולם למסקנה אבסורדית: אם האליטות הן חילוניות, ומעמדות הפועלים (המוסלמים בצרפת, המזרחיים בישראל) הם דתיים או מסורתיים, פירוש הדבר שהחילוניות היא פרקטיקה של שליטה; מנגד, אם הדת משיבה את כבודם של המדוכאים, פירוש הדבר שהשמאל צריך לאמץ אותה (ב-2009, 66% מהאשכנזים היו חילונים, לעומת 27% בלבד מהמזרחים

שהגדירו את עצמם כך). בישראל, כמו בצרפת, נחשדה החילונית בהיותה מסווה לשליטה מעמדית או אתנית, בכך שאינה אלא תחבולה להפעיל כוח כלפי מיעוטים דתיים לשם הדרתם. טענה נוספת של השמאל הרב־תרבותי נגד הפרדת דת ומדינה היא כי היומרה שלה לניטרליות היא העמדת פנים. מדוע? מפני שניטרליות לעולם אינה קיימת. כל הרב־תרבותיים הם פוסט־מודרניסטים כסתר לבם, ומקווים שכולנו נוכל להתגבר על הרעיון הילדותי שמרחבים, מושגים ופרקטיקות מסוימים הם יותר ניטרליים מאחרים. עבורם, מדינה חילונית אינה יכולה לטעון לניטרליות ואוניברסליות יותר מתיאוקרטיה (לפי היגיון זה, סעודיה שוות ערך לצרפת).

הטיעון האחרון, וכנראה המתוחכם ביותר נגד חילוניות (שהעלה למשל פרופ' שי לביא), הוא כי החילוניות אינה יכולה להתיימר להיות גם המתווכת וגם השחקנית במשחק החברתי (ניסיון לה־תגבר על סתירה זו קיים במוקד אמנת גביון־מדן). על פי עמדה זו, המדינה אינה יכולה לטעון לחילוניות מצד אחד, ומנגד לתווך בסכסוך

כים בין דתיים לחילונים. ביקורת על הליברליזם הפכה לתעשייה זעירה, שמחלישה באופן משמעותי את הערכים שעליהם השמאל מגן, שחילוניות המדינה צריכה להישאר חלק מרכזי בהם. השמאל הפרוגרסיבי, בצרפת ובישראל, מתייחס כיום לחילוניות כאל אמונה אחת מני רבות ומבסס חלק ניכר מהתורה האינטלקטואלית שלו על שתי טעויות בסיסיות: ראשית, אם כל בני האדם שווים, ניתן להסיק כי תרבותם, רעיונותיהם ואמונותיהם שווים אף הם. ושנית, אם גברים לבנים וגווענים הם חילוניים, או חילוניות היא גווענות (דיאלו כינתה את המדינות הליברליות "לאומיות־חילוניות", בדרך־מה לכינוי "לאומיות־סוציאליסטיות"). כך הפכה החילוניות, במקרה הטוב, לאמונה אחת מני רבות, ובמקרה הגרוע לאידיאולוגיה שלטת (האידיאולוגיה של אלה ששולטים ורוצים לשלוט באחרים), ואף גווענית.

מכל הסיבות האלה, כשקבוצות אורתודוקסיות ישראליות דרשו הפרדה מגדרית במוסדות להשכלה גבוהה ובמרחבים ציבוריים, הגיבו חלקים מהשמאל באופן מבולבל להפליא: אכן, אם כל אחד זכאי לתרבותו, מדוע קבוצות דתיות לא יהיו זכאיות להדיר נשים במרחבים ציבוריים?

כישלון ידוע מראש

אי אפשר באמת לייבא לישראל את הרב־תרבותיות של הקנדים, הצרפתים או האמריקאים, משום שזו קיימת במסגרת של מדינה חילונית חזקה (הפרדת הכנסייה מהמדינה נקבעה בחוקה האמריקאית והצרפתית, ובקנדה הדת מוגבלת להפקטו על ידי בתי המשפט). לעומת זאת, המדינה הישראלית כוללת חוקים דתיים שנוגעים לתחומים מרכזיים ונותנת יתרון ברור לקבוצות דתיות. חינוך, משרד הפנים, הגירה, חוק האזרחות ודיני המשפחה — שלרוב מהווים מוקדי עניין מרכזיים של המדינה החילונית — נשלטים על ידי הרבנות או מושפעים ממנה באופן משמעותי. אם נוסף לכך גם את המתנחלים הליים הדתיים ואת תקציבי הענק הניתנים להם, ניתן בקלות לראות את המדינה, באופן מבחיל, כישות שנשלטת על ידי קבוצות דתיות שונות. כישה נוספת לכך שלא ניתן לייבא רב־תרבותיות מערביה לישראל היא שרב־תרבותיות היתה תנועה דמוקרטית מיסודה שנועדה להרחיב זכויות דמוקרטיות לקבוצות שסבלו מהדרה, אפליה ואלימות (הומואים, נשים, שחורים, מזרחיים, מוסלמים). מצבן של הקבוצות הדתיות בישראל שונה מאוד (הן מזרחים והן אשכנזים): אלה זוכות לייצוג פוליטי ומהוות כוח פוליטי חזק שיכול להקים או לפרק קואליציות; הן שולטות בכמה וכמה משרדים ממשלתיים; הן זוכות לסל זכויות והטבות נרחב (פטור משירות צבאי, סכסוד מלא של לימודי דת ותקציב שערורייתי לבתי הספר שלהן); חלקם (המתנחלים) אף מחזיקים בכוח לקבוע את עתיד המדינה.

להיקף בלתי־נתפס זה של זכויות יתר יש להוסיף שרוב המפלגות והקבוצות הדתיות אינן מתכוונות להרחיב את הזכויות הדמוקרטיות לנשים, הומואים, ערבים, פלסטינים, מהגרים ופליטים. לפעמים הן אפילו לא מקבלות עליהן את שלטון החוק (לדוגמה, השתמשות מגויס בקרב החרדים, או הצגתו של מי שמוקיע פדופילים בתוך הקהילה החרדית כבוגד). כך,

הרב־תרבותיות הישראלית מתקיימת במדינה שממילא נשענת על יסודות דתיים עמוקים, שבה קבוצות דתיות מחזיקות בכוח פוליטי עצום ואינן תומכות באג'נדה הדמוקרטית של רב־תרבותיות. מתן חסינות מוסרית על בסיס רב־תרבותיות מערביית לאלה שדוגלים בהפרדה דתית, מעניק להם יתרון נוסף במצב שבו הם כבר נהנים מכמות זכויות יתר בלתי נתפסת: הזכות לא להיות מחויבים לנורמות דמוקרטיות. עניין זה ברור במיוחד בכל הקשור לשוויון מגדרי. היהדות החרדית, כמו האיסלאם והקתוליות, משקיעה אנרגיה רבה בהדרת נשים, בהצגתן כטמאות, כבלתי־כשירות לשמש כשופטות או כעדות, בלתי כשירות לתת גט לבעליהן, בלתי כשירות להקדיש את חייהן ללימודים, בלתי כשירות לכתוב ספר תורה, בלתי כשירות לשמש כתפקידים בבית הכנסת, בלתי כשירות לקבל הטבות מהמדינה כמו תלמידי ישיבה, בלתי כשירות לנסח ולשנות חוקים, בלתי כשירות לדבר או לשיר בציבור, בלתי כשירות להשלים מניין, ובמילים אחרות, בלתי כשירות להיות בעלות מעמד פוליטי, כלכלי ורוחני כשל גברים. אין פלא שהנשים מודרות מהמרחב הגברי.

מתוכת. כפי שמראים המקרה ההודי והישראלי, אפשרות זו תישל, כיוון שהדת כמעט תמיד מקשיחה את הגבולות של הקבוצה החברתית. רק מדינות חילוניות מהוות מטרייה רחבה מס־פיק שבביל לארגן קיום משותף של קבוצות שונות, שיכולות להיות זו לצד זו ולהגיע לפשרות בינן לבין עצמן במרחב שמוגדר כחסר כפייה.

כשהבית בוער

ב"יסודות הטוטליטריות" כתבה חנה ארנדט: "מדינת האומה אינה יכולה להתקיים ברגע שבו מתמוטט עקרון היסוד שלה של שוויון בפני החוק. ללא שוויון משפטי זה, שנועד במקורו לבוא במקום החוקים והסדרים הישנים של החברה הפיאודלית, האומה מתפרקת להמון אנרכי של יחידים בעלי זכויות־יתר או נטולי זכויות. חוקים שאינם שווים לכול חוזרים להיות העדפות ופריבילגיות, דבר המנוגד במהותו לעצם טבעה של מדינת־האומה" (הקיבוץ המאוחד 2010, תרגום: עדית ורטל). החילוניות היא עיקרון מרכזי של מדינת הלאום, לא רק אמונה אחת מני רבות, משום שהיא מחזקת את עקרון השוויון בפני החוק.

בעשורים האחרונים החלו אקדמאים ישראלים לייבא מארה"ב מוצרים אינטלקטואליים כמו רב־תרבותיות ופוסט־מודרניזם, והחלו לראות את החילוניות כפרקטיקה של אליטות לבנות; לא כמסגרת אוניברסלית רחבה, אלא כדרך ערמונית לשליטה בקבוצות דתיות

כאמנות פרטיות של יחידים וקהילות, ההשקפות הדתיות האלה, דוחות ככל שיהיו, מוכרחות לקבל הגנה מלאה על ידי המדינה החילונית (כמו בצרפת או בארה"ב, אף על פי שהן סותרות את חוקות המדינות האלה). אך האמונות שניתן ושיש להגן עליהן כשהן פרטיות, מוכרחות לעמוד בסטנדרטים מחמירים יותר כשהן באות ליידי ביטוי במרחב הציבורי וזכות לתמיכתם של נציגי המדינה. המדינה הליברלית מושתתת על הרעיון שלא ניתן, ואף אסור, להעביר משמעותיות ופרקטיקות מהזירה הפרטית אל הזירה הציבורית (לדוגמה, יצירתו של טקס ציבורי שבו מודים לאלוהים על כך "שלא עשני אישה", או גוי). בהתאם, הדרה מגדרית היא נסבלת במרחב הפרטי, אך אין לסבול אותה במרחב הציבורי. בדמוקרטיות מרחבים ציבוריים אינם יכולים להיתפס ככל מרחב פרטי. הם אמורים לייצג ערכים דמוקרטיים מרכזיים – אוניברסליות, אינקלוסיביות ושוויוניות (ליאון בלום היהודי יכול היה להיות ראש ממשלה בצרפת של 1936 למרות האנטישמיות שכבר פשטה בה, משום שהמדינה הצרפתית הייתה אוניברסלית, חילונית וניטרלית). כמובן שניטרליות ואוניברסליות הן תמיד לא מושלמות, והן בעלות הטיה (כיוון שלי־מדינה יש שפה ותרבות; כיוון שחלק מהחברה תמיד מודרן), אך הן טובות בהרבה מכל אפשרות אחרת. זו גם הסיבה שהחילוניות יכולה להיות גם שחקנית וגם מתווכת: רק במדינות חילוניות יש לקבוצות וקהילות מרחב לנהל ביניהן משא ומתן על חיים משותפים. החלופה היחידה לכך היא שמדינה דתית תהיה גם שחקנית וגם

הודו היא דוגמה טובה למה שקורה כשהמדינה מוותרת על החילוניות: היא מעדיפה קבוצה אחת (הינדים) על פני אחרת (מוסלמים), יוצרת את התנאים לדיכויים של האחרונים בידי הראשונים וגורמת להקצנה בדת, אשר מתחילה לשורת מטרות לאומניות. חילוניות היא עיקרון מרכזי של המדינה הליברלית, משום שהיא עוזרת להגדס שלום חברתי. אין זה מקרה שבהודו מתרחשת באחרונה תסיסה חברתית: ברגע שאופייה החילוני של המדינה מתפורר, השלום ששורר בין קבוצות דתיות קורס כך שהן מתחילות להתחרות זו בזו ואחת מהן טוענת לעליונותה. זה בדיוק מה שקרה בישראל כשהחרדים, שנהנים מכוח מדיני, הדירו ושללו את הלגיטימציה של היהדות הקונסרבטיבית והרפורמית והחלו לפלוש לתחומן של סוגיות מהותיות בעיני החילוניות.

רק מדינות חילוניות מאפשרות לאנשים בעלי אמונות שונות להפסיק להתחרות כדי להכריז על האמת שלהם כאמת התקפה היחידה; רק הן מאפשרות לאנשים להאמין בכל אמונה שירצו, מטורפת או דוחה ככל שתהיה, בלי לאיים על החברה. יתרה מכך: מדינה חילונית מאפשרת לדת לשגשג מפני שלהפוך למדינת דת פירושו לחסל את מהותה הרוחנית של הדת, כי כל דתות המדינה הופכות, בבוא הזמן, להיות דוחות ולא אמינות. ולבסוף, מדינות חילוניות יכולות לקדם את טובת הכלל טוב יותר מפני שהן מאפשרות לאזרחים להשעות את חברותם בקהילות אתניות ודתיות מגובשות למען טובת הכלל, שמוגדרת כערכים ההכרחיים לכך שקבוצות מגוונות יתקיימו בכבוד

הדדי ובשוויון. השעיית הנאמנות לקבוצה אין פירושה נטישה או מחיקת זהות האישית. אני משערה את זהותי כאשר כעריבייה, אני מפגינה נגד אנטישמיות (כפי שקרה לאחרונה בארה"ב); כאשר כגבר אני מצטרף לנשים במאבקן נגד אפליה מינית; כאשר כיהודי, אני מצטרף לאפרו־אמריקאים במאבקם לקבל זכויות אזרח בסיסיות; כשאשכנזי מתאמץ לסייע למזרחים לאכלס ולהוביל את האוניברסיטאות; כשמזרחי מתנגד לגזענות כלפי ערבים; או כשחרדי תומך בנכותה של רפורמית להתפלל בכותל. היכולת להשעות את זהותך הספציפית פירושה להרחיב את המעגל לים המתכנסים של הזדהות המוסרית והדמיון המוסרי, מצב שמתקיים רק במדינות חילוניות. סקר שנערך על ידי המכון הישראלי לדמוקרטיה, מצא שהסבירות שאזרחים חילונים יפגינו סובלנות כלפי ערבים היתה גבוהה בהרבה מהסבירות שיהודים דתיים יעשו זאת. ניתן לראות בכך עדות לקשר בין דת לבין גזענות, ובאופן הפוך, הקשר בין חילוניות לבין סובלנות כלפי האחר.

על בסיס נתונים סטטיסטיים בינלאומיים, הסוציולוג פיל צוקרמן טען כי החברות בעלות רמת הדתיות הנמוכה ביותר, כמו דנמרק ושוודיה, הן בעלות הרמות הנמוכות ביותר של פשעים אלימים, רצח, שחיתות והיעדר סובלנות כלפי מייעוטים גזעיים ואתניים; ויש להן את ההגנה החזקה ביותר על זכויותיהן של נשים ועל חירויות פוליטיות ואזרחיות.

השמאל הרב־תרבותי, שמוכן להכיל קבוצות שמתעלמות מהאג'נדה הדמוקרטית ולתת תירוץ צים בשמן, הפך ללא ידיעתו לאידיולוגיה שימושי בשירות הכוחות הריאקציוניים בחברה: אלה שמעוניינים לקבע את עליונותה של קבוצה אחת־נית או דתית מסוימת על פני קבוצות אחרות, אלה שרוצים להפוך את הפלורליזם הדתי לבלתי־לגיטימי ואלה שעבורם הדרת נשים מהמרחב הציבורי היא לגיטימית בדיוק כמו הכלתן.

ביקורת על הליברליזם עשויה להיות מרגשת כאשר יש הסכמה רחבה על עקרונות דמוקרטיים, אך כשהבית בוער, ביקורת בלתי פוסקת על הליברליזם מהווה חוסר־אחריות. הליברליזם אחראי לטעויות רבות, חלקן בלתי נסלחות, אך ככל הידוע טרם מצאנו שיטה טובה יותר לחיים חברתיים משותפים. האג'נדה המרכזית של השמאל – פתרון הוגן לסכסוך הישראלי־פלסטיני ושוויון לנשים, ערבים ומזרחים – יכולה להצליח רק במדינה חילונית. אך כיום, המדינה נשלטת יותר ויותר על ידי מגוון רחב של קבוצות דתיות, שנחשבות בדעתן לשמור על כוחן ולהשיג עוד ממנו. זו המטלה העומדת לפנינו: להסיר ביר באופן בלתי פוסק, לכל קהל שניתן, כי רק ההפרדה בין דת למדינה תאפשר לקבוצות המיוחדות וההטרונגניות בחברה הישראלית להיאחז במרכז; רק מדינה חילונית תעזור לדי־תיים וחילונים להיות בשלום אלה עם אלה (יהדות אורתודוקסית שיגשגה במדינות לא־יהודיות חילוניות, ולא צריכה כוח מדיני, אלא רק את כספי המדינה). רק מדינה חילונית תעזור ליהדות לפרוח ולשגשג. כל פתרון אחר צפוי ליצור קונפליקטים, היעדר שוויון בפני החוק, ניתוק של צעירים מהמדינה ודעיכה כלכלית. ■

אוהו אילון היא עמיתת מחקר בכירה במכון ון ליר. תרגום: מרב שמבן